

Kilencven év

H. Balázs Éva születésnapjára

H. Balázs Éva 90 éves. A ma is dolgozó, nemzetközi tekintélyű professzor asszony születésnapjára tanítványai a „Tanárnő” tanulmányaiból állítottak össze kötetet, amelyhez Glatz Ferenc írt köszöntőt. (A szerk.)



Elhatároztuk: köszönteni fogjuk H. Balázs Évát születésnapján, decemberben. Idősödő és fiatal tanítványok, a szellemi család tagjai. Beszélgettünk az elmúlt hónapok során, hogyan is történjen mindez? Beszélgettünk, fecsegtünk, amúgy balázsévásan: kezdtük a hosszúra nyúló esti konzultációk felidézésével – én öregebb, még a '60-as évek elejéről – s átsaptunk a történetírás történetére, szakmánk jelenére, jövőjére. Ahogy Éva néniel szoktuk e hol napi, hol lazább barátság során: egyik félóra a beszélgetés témájáról, másik félóra a világ dolgairól. (Tévesen mondják ugyanis, hogy ezen beszélgetések „pletykálkodások” voltak.)

Magunk elé tettük az asztalra egy-egy *Történelmi Szemlét*, az *Életek és korok* egy-egy kötetét, s átsaptunk a történésztársadalom, a történész kollégáink emberi vonásainak mosolyogva ironikus leírására. Miközben önironikusan nem kíméltük a magunk „jó szándékú” értékítéleteit sem. Ahogy az Balázs Évától ránk ragadt, ötven évvel ezelőtt az öregebbre, az elmúlt években a fiatalokra. A közös tanítványokra. Válogattuk, olvastattuk ünnepeztünk írásait, Berzeviczyről, felvilágosodásról, jobbágyokról, és észrevétlenül váltottunk át az elmúlt 50 esztendő politikai fordulataira, az értelmiségi viselkedésnormák váltásaira. Így készültünk, készülünk a köszöntőre. E készülést – elmélkedéseket világról, szakmagyakorlásról, magyar és egyetemes történelemről – rögzíti az alábbi írás. Amúgy balázsévásan.

folytatás a 20. oldalon ⇒

Balázs Éva, H.; *H. Balázs; Hunyady Lajosné* (*1915. dec. 20. Székelyudvarhely): történész. – Sándor (*1883, † 1982) író leánya. A Pedagógiai Főiskola történész vezető tanára (1947–48), a Miniszterelnökség centenáris osztály történész előadója (1948), a Történettud.-i Int. munkatársa (1949–61), a Magyar Történelmi Társulat titkára (1949–66), az ELTE Egyetemes Középkori Történelmi Tanszékének tanára (1961–78), egy.-i tanár (1978-tól), tszv. egy.-i tanár (1982–87). Főként a 18. sz.-i magyar történelem kutatásával foglalkozik. – F. M. *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus 1763–1795* (1967); *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen* (1987).

Forrás: Magyar Nagylexikon, Akadémiai Kiadó, 1994.



Tartalom

Életpálya

- **Glatz Ferenc:** Kilencven év 2

Figyelő

- **Mesko Attila:** Szökőárak, földrengések tegnap és ma 3
- **Juhász Árpád:** Cunami, földrengések, lemeztektonika 6
- **Tóth Anna:** Természeti katasztrófa és Kréta 10
- **Kertész István:** A krétai civilizáció története 12
- **Tóth László:** Földrengések Magyarországon 15
- **Szeidovitz Győző:** Földrengések Komáromban 16

Életképek, hétköznapiak

- **Blanka Szeghyova:** Erőszak és konfliktuskezelés a 16. században 24

Disputa

- **Fejtő Ferenc:** A trónörökös rejtélyes halála? 27
- **Mozzanatok** Rudolf életéből 27

Kalászatok

- **Szász Zoltán:** Kolosy, Princip és a „zsarnokölés” 31

Glóbusz

- **Dömötörfi Tibor:** Hitler és a német indentitás 33

Hírek

- Csimpánzleletek • Honfoglaló őseinkről • Bulgária ókori kincsei • Japán és Kína vitája a japán történelem-tankönyvekről (*Farkas Ildikó*) 34

Melléklet

- **Tóth István György:** A sokvallású ország 39

História

Szerkesztő: Glatz Ferenc

A szerkesztőség tagjai: **Demeter Zsuzsanna, Kertész István, Sipos Péter, Szász Zoltán, Tóth István György, Zsoldos Attila**

Olvasószerkesztő: **Burucs Kornélia**
Munkatársak: **Farkas Ildikó, Kocsis Gabriella, Bognár Katalin, Horváth Imre (számítógépes tördelés), Nagy Béla (térképek)**
Szerkesztőségi titkár: **Oprán Emese**

Megjelenik évente tízszer. Előfizetési díj 2005-re: 2500 Ft.

Felelős kiadó: História Alapítvány.
Szerkesztőség: 1014 Bp., Üri u. 53.
Tel.: 224-6700/615, 623, 625; tel./fax: 356-0457.
Levélcím: Pf. 9. Bp., 1250. www.historia.hu
A História Alapítvány bankszámlaszáma: 11701004-20125394 OTP

Devizaszámlaszámok: Budapest Bank Rt.
1051 Bp., Hercegprímás u. 5.
USD HU47-10103104-82876600-00000997;
Euró HU46-10103104-82876600-01000309
Adószám: 19654243-2-41

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoport.
Nyomdagrafikai előkészítés: Krónikás Bt., Biatorbágy
Nyomás: MESTERPRINT Kft., Budapest, Vak Bottyán u. 30-32/B

Terjeszti: LAPKER Rt. és alternatív terjesztők.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. Tel.: 06-1-477-6388; postacím: Bp., 1900). További információ 06-80-444 444; hirlapelofizetes@posta.hu

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

HU ISSN 01392409. Index: 25384

Köszöntjük majd a szakmai intézményeink működtetéséért oly sokat tett kollégát. Amely tevékenységet oly ritkán méltatnak.

Az intézmények működtetője

A történelem kutatása és a történet megírása két évezreden át egyéni munka volt, Hérodotosztól (Kr. e. 5. század) Leopold von Rankéig (19. század). Az utóbbi másfél száz évben azután kiépültek a kutatás intézményes keretei, a *történeti könyvtárak, levéltárak, tanszékek*, a hatalmas irodalmi termést közlő könyv- és folyóirat-sorozatok, a szakirodalmi eligazítást segítő *bibliográfiák*, inventárok, az újabb szakmai eredményeket ütköztető *konferenciák*. E szakmai intézmények már nagyon is részeseek a mai történész képzettségében, szempontjainak alakításában, szakirodalmi eredményeiben. Ezért is egyesek állítják: korunk történelmi teljesítményei már felerészben egyéni, felerészben közösségi (műhely-) teljesítmények. Mások állítják: a modern tudomány egészére áll ez a „közösségi jelleg”, így természetesen a történettudományra is, mégis a történelem kutatása és a történetírás jobban megőrizte egyénített jellegét. A képzőművészethez, zenéhez, szépíráshoz, vagy a matematikához hasonlóan. Szemben az ún. kísérletes tudományokkal, amelyeknél az alkotófolyamatban is szükségszerűen csapat vesz részt. (Akár a szociológiai, pszichológiai felmérésekben, akár a természetet vizsgáló laboratóriumi kutatásokban.) Kétségtelen: a történetírói alkotótevékenység kevésbé csapatmunka, mint a kísérletekre, felmérésekre alapuló kutatás.

Talán ezen tudományelméleti megfontolásokból is következik, hogy a mi szakmánkban kevésbé becsülik azokat, akik nemcsak a gyűjteményeket, forrásörző helyeket, hanem általában a tudományos intézményeket működtetik. Helytelen, hogy nem jár ki a méltatás a gyűjtemények szakszerű kezelőinek. De az már kimondottan káros az egész szakmára – mind a kutatásra, mind az írásra, mind a szerkesztésre –, hogy nem jár ki a megbecsülés az intézmények (folyóiratok, tanszékek, intézetek) vezetőinek-működtetőinek akkor sem, ha akár nagyobb intellektuális képességekkel rendelkeznek, mint a monográfiaírók. Nekik ugyanis elvben a legfelkészültebb kutatóknak kell lenniük, a legszélesebb látókörrrel rendelkezniük. Ők határozzák meg jobbra a kutatási terveket, hagynak jóvá vagy változtatnak egyéni tématervet. Előtérbe hozzák vagy félretolják bizonyos korszakok kutatását, vagy éppen ráirányítják a figyelmet az élet egyes szeleteire (gazdaság, politika, művelődés stb.). Nekik kell átlátniuk a szakmaművelés nemzeti, illetve világszinten meghatározó kortényezőit. Nekik kell képesnek lenniük programok alkotására.

De a szerkesztői – gyakorlatilag társszerzői – munkának sincs megbecsülése. Azok munkájának, akik kitalálják a könyvsorozatok és folyóiratszámok tematikáit.

Ezen képzési-kutatási irányokat meghatározó, folyóiratokat, kutatóhelyeket működtető kollégák nélkül nem született volna meg 150 esztendővel ezelőtt a modern történettudomány. És nem élne máig.

De arról is hallgatunk, hogy éppen ezen intézmény-működtetéshez kellene az erős lelkialkatú emberek. Akik akár egyéni irodalmi sikervágyaikat rendelik alá a közösség szolgálatának. Mert nem is lehet igazán jó szerkesztő-szervező az, akinek nincsenek magának is kutatói-irodalmi alkotásra való képességei, tapasztalatai.

Miért nem becsüli korunk az intézményeket működtető munkavégzést? Talán azért, mert az utóbbi 70 esztendőben az adminisztrációra csak mint a hatalomgyakorlás egyik formájára tekintünk? Demokráciák és diktatúrák egyaránt. És mindeközben megfeledezzünk arról: ezen adminisztrációk egyben a közösség életfeltételeiről, működéséről gondoskodó intézmények. Azok voltak és azoknak kell(ene) maradniuk. Magyarországon is, közelmúltunkról és jelenünkről beszélve, hajlunk arra, hogy az 1950–80-as évek – iskolai, tudományos-kulturális ellátási rendszereit működtető – intézményeiben csak a szovjet típusú politika eszközeit lássuk. Mint ahogy a mai intézményeket is ilyen szemmel nézzük. Megfeledezzünk azonban arról, hogy a közösség megmaradásának egyik feltétele: az intézményekben a hatalomgyakorlás rovására a szakszerűséget, a működtető-megtartó jelleget erősítsük.

H. Balázs Éva életének jelentős részét a történettudományt és a *kultúrát működtető intézményekben* töltötte. A szovjet megszállás idején, amikor a nemzeti kulturális intézmények éltetése a nemzeti kultúra megmaradásának feltétele is volt. (Akkor csak beszélünk egymás között erről, ma már tudjuk, hogy így is volt.) Olyan korban kellett ezen intézményekben a szakszerűségnek helyet szorítani, amikor az adminisztráció átpolitizálása bevallott cél volt. A Magyar Történelmi Társulat titkára 17 éven át, szervezi az Életek és korok című könyvsorozatot, szerkeszti a Történettudományi Intézet műhely-folyóiratát, a Történelmi Szemlét. Azután tanszéket szervez, gondoskodó tanárként diákköröket, konferenciákat. Sőt egy rövid ideig, éppen a diktatúrára váltás éveiben (1948–49) a kormányzati adminisztrációban az 1848–49-es történelmi évforduló egyik szervezője. Amely évfordulás megemlékezésorozatot alkalmat nyújtott a politikának a szemléleti dogmatizmus és a gyakorlati személyi kultusz történelmi alátámasztásához. De amely megemlékezések során mégiscsak fontos volt biztosítani a szakmailag tisztességes erőket és a szakmai szempontok jelenlétét. H. Balázs Évának – sok éven át – szakszerű forráskiadványok, remek történelmi életrajzok köszönhetik megjelenésüket. Ezt az érdemet nem csökkenti, csak inkább a kort minősíti, hogy ezen művekben is olvashatóak a korabeli politikai ideológiához lépten-nyomon kötődő mondatok. Amelyeket – és ezt sem feledhetjük el – nem feltétlenül sanda politikai számításból, vagy éppen a túlélés-megjelenés érdekében vetettek papírra. Hanem azért, mert akkor szerzőik hittek is az „új” politizálás sikerében. Mert az emberek a tévedéseket nem feltétlenül gonoszságból, gyávaságból követik el...

Emberi normák éltetője

Köszöntjük majd H. Balázs Évát 90. születésnapján, decemberben azért, mert oly sokat tett a történelemszaktársadalomban az emberi normák megtartásáért.

Az emberi tényező jelentősége a „gépkorszakban” – ahogy Balázs Éva egyik mestere, Hajnal István nevezte az ipari-technikai forradalmak korát – általában kisebbedni látszik. Sőt, úgy tűnik, hogy az új technikai fejlődés tömeges esz-közkultúrát, azonos mozdulatokat, viselkedésformákat hív létre. Egyéni tulajdonságok nélküli tömegembert formál belőlünk. És az egyéniség, a személyes tulajdonságok, különbözőségeink jelentősé-



„Napi többórás konzultációival, telefonbeszélgetéseivel, kiterjedt levelezésével segíti, hogy az emberi mozzanatok ne süllyedjenek az informalitásba, hanem beszéljünk arról nyíltan.”

ge elvész a történeti elemzés során is. Jelentéktelen múlt- és jelenalakító tényezőnek tűnnek az emberi jellemek, az érzelmek. Vagy éppen a személyes törekvések. Elvész szemünk elől, hogy az automatizmusokra épülő gépsorok, ezen gyors technikai környezetfejlődés mögött milliárdnyi egyéni feltalálói ötlet, emberi alkotóvágy rejlik.

Ma új jelenségek, új szempontok felé hajtják gondolkodásunkat. Jelenről, jövőről, múltról egyaránt. Ma már szertefoszlik az elszemélytelenített társadalmi-technikai rendszerek automatizmusába vetett hit. Látszik azok sebezhetősége. Mindinkább figyelünk arra – ismét, száz év után –, hogy az egyéni képesség – a tehetség vagy szürkeség, a tévedés vagy a jó döntés – milyen nagy szerepet játszik a formalizált nagy társadalmiszerkezetek működtetésében, a gazdasági és politikai világbirodalmak sikerében, vagy összeomlásában. Történeti értékítéleteinkben, jelenben követett életcéljainkban ismét megbecsülést kapnak az emberi viszonyok: színvonalasság, okosság, korlátoltság. Vagy éppen az érzelmek.

Sokáig azt hittük, hogy csak a diktatúrák sajátja: a látszólagos automatizmusokra, egyengondolkodásra épülő szervezetek nyilvánossága *mögött* létezik egy „második nyilvánosság”, az emberek informális kapcsolatrendszere. A családi vagy a baráti kapcsolatok, asztaltársaságok, amelyek soha nem öltöttek formális keretet. A hivatalos és a magánvilág. Úgy gondoltuk: a munkahelyen, a közélet nyilvánossága előtt a „nagy rendszerek” formalitásaihoz igazodunk, mert-hogy a diktatúrákban az elsődleges nyilvánosság előtt nem szerepelhetünk őszintén. Azután a magánszférában – a házibulik, a kocsmák világában – őszintén megéljük a magunk emberségét.

Most azonban, a politikai rendszerváltás után meglepve kell látnunk, hogy az *informalitás fontossága mit sem csökkent*. Sőt! Az informális kapcsolatok – a családi, a „beházasodási”, az érzelmi viszonyok – továbbra is rejtetten maradnak. És továbbra is meghatározó történelemformáló erők. Kihatásuk erős mind szűk körben, mind pedig országos ügyekben. De azt még ma sem merjük önmagunknak sem

bevallani, hogy nem élhetnénk ezen az „informális életterek”, az ott bevallható érzelmek, baráti, családi kapcsolatok nélkül. Hogy azok hozzátartoznak emberi mivoltunkhoz.

H. Balázs Éva általában az *emberi tényező*, sőt a *személyiség történelmi szerepének* ismert hirdetője. Napi többórás konzultációival, telefonbeszélgetéseivel, kiterjedt levelezésével segíti, hogy az emberi mozzanatok ne süllyedjenek az informalitásba, hanem beszéljünk arról nyíltan. Hogy tanuljuk meg tolerálni azokat. Beszéljünk őszintén

tehetségről, lelki-szellemi nagyságról, gyengeségről, tehetetlenségről. Ő is nyíltan beszél, mint történelmi tényezőről a szeretetről vagy utálatról, arról, hogy sajnos az egyik a másikat el nem viselheti.

Ismert, hogy nemegyszer maga is szabadjára engedi *érzelmeit*. No nem a mások megbántására, nyílt fórumokon, hanem a családi, baráti beszélgetéseken. Mert Balázs Évának nemcsak fia, menyé, unokái és vérbeli rokonai képezik a családját, hanem a nála fiatalabb történésztársadalom tagjainak tucatjai is.

Gyakran nevezik őt a „történészek anyukájának”. Mert minden szakmabeli fiatalhoz van emberi szava, van személyhez, emberségről szóló kérdése. Kérdések arról, ki hol hogyan érzi magát, milyenek a személyi, családi viszonyai, legyen szó munkatársi viszonyról vagy akár szerelemről, barátságáról. Mert ezek a tulajdonságok valós emberi vonásaink. Mert magunk és környezetünk között egészséges harmóniát csak ezekre figyelve tudunk teremteni. *Csak ezekre figyelve tudjuk formálni, gyúrni a magunk egyéniségét is.*

Ahogy fontosnak tartja a jelenben az emberi tényezőt, úgy fordul figyelme természetesen a korábbi évszázadok kutatásában is az emberi jellemek rekonstruálása, megrajzolására felé. Amíg a szakma nagy része elsősorban a hatalmas politikai-gazdasági teljesítményekről, rendszerekről, az ideológiák szerepéről – liberalizmusról, szocializmusról, felvilágosodásról stb. – beszél, addig Balázs Éva írásaiban a nagy ívek keretében megjelennek „tehetséges” és „tehetetlenség embereket”, kiegyensúlyozott és kiegyensúlyozatlan magánéletű, torzult vagy éppen nemes lelkialkatok. Írócsaládban született (édesapja Balázs Sándor és édesanyja Beczássy Judit jónévű és elismert írók), és beleszületett a városi bennfentességbe. Ahol mindenki ismer mindenkit, a másik személyes vágyait, képességeit. Csak éppen azokról nem illik beszélni. Azokat az informalitásba kell süllyeszteni. Aminek pedig Balázs Éva nyilvánosságot és elismertséget ad. *E középosztályi jól értesültség nála az emberi érzelmek, tulajdonságok toleranciájává emelkedett.* Ez a tolerancia emberi életművének fontos része. Ehhez tartotta magát és

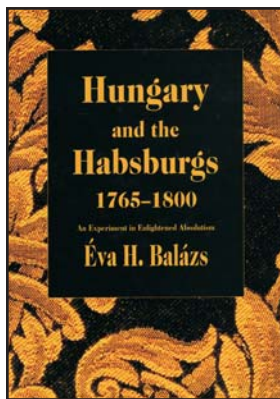
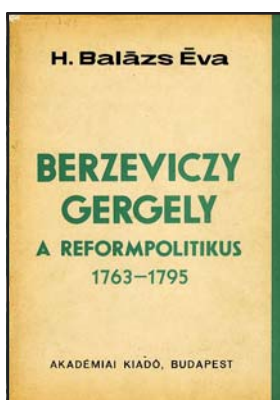
tartja magát ma is. Akár mint tudományoszerző, akár mint író. E nélkül a tulajdonsága nélkül talán nem is működtek volna azok az intézmények, amelyeket kézben tartott, legalábbis nem „balázsévás” módon. Nem alakult volna ki az a nagy tanítványi és baráti kör, amely a történettudományos gondolkodást is alakító tényező. Hajszálér.

Az újra megújuló gondolkodó

Köszöntjük majd decemberben a *gondolkodó értelmiségit*, aki magát és tanítványait – no és családtagjait – mindig is képes volt a világgal mérni. És képes volt folytonosan megújulni.

A céhesedett és „impakt faktoros”, címorientált szellemi életben hajlandók vagyunk figyelemre sem méltatni a megújulásra mindig kész, vibráló és egyéni ötleteket magukból ontó gondolkodókat. Vagy éppen hajlandók vagyunk a céhes „minősítés” bűvöletében, szakmagyakorlás közben azokat lebecsülni. Félt, hogy általában hajlamosak vagyunk a gondolkodást, a friss gondolkodásra képességet lebecsülni. Miből ered ez? Következik ez az értelmiségi munka tömegesedéséből? Aból, hogy az intézmények segítségével a szürkék „mindent elintézünk” szelleme leértékeli a gondolkodó egyéneket? Korunk sajátos ellentmondása ez: a túlintézményesedett társadalom mindenkit be kíván sorozni valamelyik politikai vagy ideológiai hadseregbe, a szakmán belül egyik vagy másik kasztba. Ahol azután eltűnik az egyéniség... Ugyanakkor panaszkodunk is a független gondolkodók, általában a kreativitás hiányára. A korunk teremtette *elszürkülés nyomasztó voltát természetesen mindenki érzi*. E szürkésedést egyesek úgy akarják meghaladni, hogy mindegyik szellemi hadseregben teremtenek „saját zseniket”. Akiket a saját sajtó és a saját informalitás „épít fel”. Akik a „saját hadsereg” normatívája szerint, esetleg annak egyenruhájában szolgálnak. Ott tartunk, hogy ha valaki nem tartozik valamelyik kortársi „eszmei hadseregbe”, azt nem is tartják „alkotó” vagy „igazi értelmiségi”-nek.

Kisebbségben vagyunk, akik zsákutcának tartjuk a politikai háborúk szellemi szekértáborainak ezen belterjességét. És akik szerint ez a belterjesség az alkotó gondolkodás visszaszorulásának oka is. Szerintünk az igazi alkotó értelmiségi nem sorolódik korporatív rendekbe. Az alkotó gondolkodó mindig is frissen követi korának szellemi változásait. Fiatal és öregkorában egyaránt – írásaiban vagy önmagában – értékeli korának áramlatait, és újraértékeli a megélt korábbi áramlatokat. És újraértékeli, ha kell, akár a saját állásfoglalásait. Igen, a sajátját is, hiszen a véleményünk a legszentebb



sajátunk, miért ne lehetne azon változtatni? Csak az ideológiai csapatmentalitás kívánja a gondolkodás-mozdulatlanságot, a rendszertézisekhez való szolgálai ragaszkodást. Az értelmiségi élet egyik értelme éppen az – gondoljuk mi –, hogy hagyjuk az elmét: a körülményeinket ne csak tanulmányozza, de újra és újra értékelje azt. Akár elfogadják – sokan vagy kevesen e fejtegetést –, akár nem, azt ma már mindenki elismeri: *korunk egyik nagy hiánycikke a folytonos megújulásra kész valódi gondolkodó.*

H. Balázs Éva a *folytonos megújulásra mindig is kész gondolkodó*. Amióta művei alapján, majd személyesen – idestova 50 éve – ismerjük, mindig az volt. S az maradt 90 évesen is. Mályusz Elemér népiségtörténeti iskolájának tudományos normái alapján és gondolkörében nevelkedett történésszé az 1930-as években. Ez a népiségtörténeti iskola annakidején szakmailag kétségtelenül az egyik nagy újtója volt a történettudományos kutatásnak. (És amelyik iskolának téziseiből és következtetéseiből szerintünk sok ösvény vezet a 21. század szintetizáló történettudományos gondolkodásához, de sok politikai ösvény vezetett a népi alapú politizálást követelő jobboldali és baloldali diktatúrák ideológiájához is.) A Mályusz-iskola középkori tanulmányaiban a tömegtársadalomhoz, a szociálisan emelkedni akaró társadalmi elemek

kutatásához is fordult. A kisnemességhez, a parasztsághoz, az új világi értelmiségi középosztályhoz. A középkori társadalomtörténelem ezen tematikája természetesen aktualizálható volt a 20. századi társadalmi forradalom szociális tematikájához. Jobb- és baloldalon egyaránt. Amely jobb- és baloldalon egymáshoz hasonlóan a szociálisan emelkedni kívánó társadalmi rétegek kívánják már az államot, az újkor nagy hatalmú adminisztratív erőszakszervezetét vágyaik megvalósításának szolgálatába állítani. És az állam segítségével a maguk „népélet normáit” egyenlősítő mércére emelni. Balázs Éva egész életében vállalta e szakmai kötődéseket. Akkor is, amikor már mind a társadalom, mind pedig ő messze elítélte azokat az ideológiákat, amely ideológiákhoz ezen iskola néhány következtetése vezetett. (És amely ideológiáktól ő mindig is tünnetően távol tartotta magát, hiszen ez az ideológia nem utolsósorban azt a hagyományos szellemi elitet, annak finom szellemiségű magatartásformáját is támadta, amelynek ő képviselője, megtestesülése volt.)

Marxizmus és történettudomány

Azután jött 1945, a szovjet megszállás, majd a proletárdiktatúra, új eszmerendszer, új politika.

Balázs Éva olyan korban kutatott, írt, gondolkodott a történelmi kutatás céljáról, értelméről, amikor a marxizmus kortényező volt. Korténye-

zõ, a szovjet rendszer napi politikáját igazolni akaró ideológia, de kortényező a társadalomtudományos gondolkodásban is. A marxizmus sok százezer komoly tudós előtt látszott olyan tudományos-filozófiai eszmerendszernek – Nyugat- és Kelet-Európában, Észak- és Dél-Amerikában, Afrikában, Ázsiában –, melynek alapján feloldhatónak gondolhatták a kor nagy szociális konfliktusait. És amelyek alapján a tudományos gondolkodásban a gyorsan fejlődő résztudományok eredményei egységes rendszerbe foghatónak tűntek. A marxizmust e korban világhírű filozófusok, történészek – függetlenül politikai-ideológiai felhasználásától – megújulást hozó, modern társadalomtudományos módszernek is vélték. Mind Balázs Éva kortársai, mind a nála fiatalabbak egy része.

A mi ünnepeltünk is megpróbálkozott élete delén a „marxizmus alkalmazásával”. Szintéziseiben találkozunk az „alap-felépítmény” mereven értelmezett kategóriáival, mint a társadalom anyagi és szellemi folyamatait egységbe foglaló keretekkel. (E születésnapon is olvashatunk ilyen mondatokat.) Tegyük hozzá rögvest: e kísérleteket szerzőnk már akkor – magában és előttünk is – kételkedéssel szemléltette, sőt, a magát kritikusan nézni tudó gondolkodóban a kézirat elkészülte után, az újraolvasáskor öniróniára vezettek. De azért ott van a marxizmus valóban termékenyítő hatása is kutatói gondolkodásának alakításában, értékelő megjegyzéseiben. Amikor például – meglepő ötlettel – felfigyel a gazdasági tényezőre II. József toleranciarendelében éppúgy, mint kedvenc hősének, a reformer Berzeviczy Gergely munkásságának értékelésében. Szerencsére a gondolkodó alkat és a tehetség védi is az egyént attól, hogy elmerüljön az egyik vagy másik tömegideológiában, vagy torzítsa a szakmagyakorlást. Balázs Éva számára a marxizmus soha nem vált a napi politikai érvényesülés eszközévé, soha nem rontotta le a szellemi-intellektuális teljesítményét. Balázs Éva tudott tanulni, hasznosítani belőle, és tudott túllépni önkritikával a túlzásokon...

A kulturáltság és színvonal megkövetelése

Köszöntjük majd Balázs Évában *a kultúra, a színvonal* kérelhetetlen számonkérőjét. Akár mint tudományszervező, akár mint három történészgeneráció „mamája”, akár mint író, mindig tüntetett a műveltség, a tehetség elvének minden feletti tiszteletével. És nem titkolta belső, személyes vonzódását a művelődés, a műveltség tematikájához. Különösen az utóbbi évtizedek írásiban tapintható ki a műveltségnek mint értékmérő szempontnak az érvényesítése. Amikor intézményekről, királyi udvarról, iskolákról, egyetemekről beszél, vagy amikor a politikai viaskodásokban megmutatózó egyéni harci technikák különbségeiről – kedvenc Kaunitzáról, Sonnenfelséről, vagy még inkább Berzeviczyről, Mária Teréziáról, II. Józseféről ír – mindig ott rejtezik az értékelésben mint mérce a „műveltség”, a „színvonal”.

Méltatjuk Balázs Évát 90. születésnapján, mint a kínosan szigorú önértékeléssel író, szervező, tanító kollégát.

Korunk a teljesítményközpontúság kora, amely mennyiségközpontúan határozza meg a teljesítményt. Gazdaságban, politikában, kultúrában egyaránt. Ez is az oka annak,

hogy háttérbe szorulni látszik a színvonal, a műveltség követelménye. Reméljük és mondjuk tanítványainknak: nem sokáig fognak igazodni ehhez az egyoldalú mennyiségi teljesítményértelmezéshez. Amelyik először ugyan az érvényesülést, az eredményesség távlatait ígéri, de azután – most már – annyi deficitet mutat fel. Bízunk abban – mondjuk tanítványainknak –, hogy új harmónia fog szükségszerűen kialakulni: egyensúly a mennyiség és a színvonal, a célszerűség és a tevékenység-szeretet között. Rá kell jönnünk: *a teljesítmény* nemcsak mennyiség, hanem legalább ennyire *színvonal dolga is*.

Balázs Éva nem mennyiségközpontú, sőt még csak nem is eredményorientált ember. Annak ellenére, hogy maga is tisztában volt a minősítéshez szükséges kéziratmennyiség vagy az összefoglalókhöz megrendelt részfejezet nélkülözhetetlenségével. Mindig nehezen tartotta a határidőket. Kéziratait rendszeresen már a nyomdagépek megindulása után adta le a szerkesztőknek, bár a határidők fontosságával tisztában volt. (Hiszen intézményeket működtető ember volt, határidő-lazaságot nem tűrő folyóirat-szerkesztő.) Nem írt minden évben egy könyvet. Már csak azért sem, mert – ahogy ironikusan fogalmazta – „azt úgyis csak az ellenségeink olvassák el. A dögök.” És tudta, tudja, mosolygó keserűséggel mondja: ma már nem az írott munka elolvasása, hanem a különböző informális társaságok vagy újságírói közösségek „közbeszéde” alapján ítélik meg az ember szakmai teljesítményét. Egy ilyen világban is Balázs Éva megmaradt *tevékenységközpontú* és *színvonalközpontú* embernek. Mert tudta, tudja, hogy a „teljesítmény” nem száz, ezer oldalakat jelent, hanem *műveltséget* és *műveltséget*. A gazdag szakmai életműben ezért is kevésbé találunk nagy monográfiákat, hanem jobbra kis mesterműveket: 10, 50, 80 oldalas munkákat. De ezek azután valódi szintézisek. Mert a mi felfogásunk szerint a „szintézis” nem feltétlenül vastag, adatokat egymás mellé sorakoztató többkilós könyv, hanem szemlélet, látásmód. Gondolkodásbeli szintézis testet ölthet akár néhány oldalas „cikk”-ben is...

*

Észre sem vettük és hozzáláttunk Balázs Éva életművének értékeléséhez. Pedig „csak” köszöntőt akartunk írni. Hiszen az életmű lezáratlan. Hál’ istennek, gazdagodik tovább az életkorral járó fizikai gyengülés mellett is. Maradjunk tehát a köszöntőnél...

Köszöntőként tanulmányaiból kötetet állítottunk össze. Mivel ünnepeltünk különböző folyóiratok, kiadványok számára elszórtan, alkalmak kikényszerítette témákba fogalmazta bele mind szakmai, mind életelveit, felajánlottuk, hogy a közelgő 90. születésnapra nem mi, a szellemi család tagjai, vagy tanítványok írunk tanulmányokat és szerkesztjük azokat emlékkönyvbe – ahogy ez szakmánkban szokás –, hanem összegyűjtjük a számtalan ötletszikkre és műveltségi bravúrt, sziporkát tartalmazó írásokat, és ezzel tisztelgünk a még mindig formálódó és alakuló életmű előtt. Balázs Éva a kutató, az író, a tudományszervező – és az ember – előtt.

2005. szeptember 30.

GLATZ FERENC